

manjše, zakaj z osebnostjo umira tudi bravec. Njegovo opravilo je soočanje z dediščino, s katero ima v glavnem opraviti tudi umetnik.

Koherentnost med piscem in bravcem roman končno tudi živi, njuna usoda pa je nemara najrazločnejše vidna danes zato, ker sta oba pred usodno odločitvijo, ko sta na tehtnici nadaljevanje in konec celotne literature.

PIRANSKO PISATELJSKO SREČANJE

Društvo slovenskih pisateljev in slovenski PEN klub sta bila tudi letos organizatorja in gostitelja zdaj že tradicionalnega Piranskega majskega srečanja pisateljev. Udeležba — srečanje je bilo letos tretjič — je iz leta v leto bolj reprezentativna, kar velja tako za predstavnike iz naših republik kot za goste iz tujine. Poleg Jugoslovanov so letos prišli v Piran še Francozi, Italijani, Avstrijci, Madžari in Romuni. Zaokroženo podobo tega srečanja je motila odsotnost Čehov in Slovakov, saj so bili na prvih dveh srečanjih ne samo številni, temveč obakrat tudi med najzanimivejšimi razpravljavci.

Tudi letos je bilo več daljših in krajših referatov na sicer zelo splošno temo »Deus ex machina, deus in machina«, ki pa so jo vendar vsi udeleženci, tudi številni diskutanti, razumeli kot spodbudo za živo razpravo o današnjem in jutrišnjem svetu ter o vlogi in mestu literature v njem. Iz obsežnega gradiva smo za objavo v naši reviji izbrali — tudi na osnovi njune odmevnosti na samem srečanju — razpravo tudi pri nas znanega francoskega pisatelja Jeana Brullera — Vercorsa in kratek poseg v razpravo hrvaškega kritika in esejista Predraga Matvejevića.

ČLOVEK JE ŠE VEDNO NAVZOČ

Jean Bruller-Vercors

Prihodnost književnosti glede na razvoj tehnike in strojev bi se lahko na prvi pogled zdel čuden naslov razprave. Ker nisem dovolj poučen o tem predmetu, se seveda ne bi upal trditi, da ga v preteklosti niso nikdar proučili; vendar mi ni znano, da bi bili kdaj obravnavali roman 18. stoletja glede na odkritja Volte ali Franklina, roman 19. stoletja glede na odkritje Wattovega stroja ali Dessmerjevega jekla ali roman v začetku tega stoletja glede na izum telegrafa ali letalstva. Seveda so pisatelji pričeli postopoma opisovati v romanih razne tehnične novosti, kot so poštna kočija, parna lokomotiva, avtomobil, čezoceanski parnik in letalo, tako kakor napudrane lasulje, krinoline in »kavbojke«: s temi predmeti so namreč opisovali običaje določene dobe. Toda zdi se mi, da še nikoli niso osvetlili bistvenih sprememb zgradbe romana samega — razvoja, ki ga ta zgradba kaže na primer v Franciji od Stendhala do Prousta — oziroma vzročnih povezav

med Stendhalovim ustvarjanjem in železnico, med Proustovim ustvarjanjem in letalstvom.

Ali naj pomeni tema, ki smo si jo danes zadali, da je glede na neverjetni razvoj tehnike, ki je značilnost druge polovice tega stoletja, mogoče odkriti vzročno zvezo na primer med Sartrovim ustvarjanjem in razbijanjem atomskega jedra, med ustvarjanjem Nathalie Sarraute in avtomatizacijo? To je čisto mogoče, toda priznati moram, da na prvi pogled teh odnosov ne bi mogel odkriti. Vendar tega vprašanja ne odklanjam, prvič iz razloga, ker ti odnosi obstajajo v socialističnih državah, zato ker sta tam tehnika in politika tesno povezani in se je roman, ki ga je do neke meje vodila politika, lotil prav povečevanja industrijskih dosežkov. Vendar je bila na zemeljski obliki ta metamorfoza romana izjemna in v drugih državah, moji domovini, Italiji, Angliji, Ameriki in v skandinavskih državah, se je to zgodilo zelo redko. Poleg tega »socialistični realizem« niti v Sovjetski zvezi ni ostal pravilo in odnosi med industrijo in romanom so se zrahljali in se še rahljajo, če jih ne bo kaj zavrlo. Povrhu vsega ti odnosi niso in nikoli bili organski, reči hočem, da obravnavajo tehniko in tehnike, kot so jih obravnavali včasih, kot v romanu 19. stoletja, in ni to spremenilo nič bistvenega niti v pojmovanju niti v osnovni zgradbi romana. Torej bi se raje približal vprašanju s stališča, ki mi je bolj domače. Kajti kljub vsemu, kar sem pravkar povedal, obstaja in je vselej obstajala zveza med industrijo in romanom, in to globoka zveza: oba imata vsaj eno skupno točko, prihajata iz istega vira človeških možganov. Torej ni mogoče, da ne bila sorodna.

Vedno pridemo na isto. Ne glede na vprašanja, ki si jih zastavlja človeški razum, bodisi da so tehnična, politična, umetniška, socialna ali literarna, njihov predmet je vselej isti: to je človek. Včasih se zgodi, da na to pozabimo. Dogaja se celo, da se pisatelji trudijo, kako bi pregnali človeka iz literature: iz njega hočejo narediti stvar, hočejo ga opisovati kot čevelj, kamen ali senco drevesa. Delajo se, da ga opisujejo z isto neprizadetostjo. Toda človek, ki so ga pregnali skozi vrata, se vrača skozi okno. Kajti svojo okolico lahko opisuje samo lastnik centralnega živčnega sistema, le-ta pa ima v vsem vesolju to sposobnost samo pri človeku; če hočemo s svojim opisom seznaniti druge ljudi, moramo najprej priznati, da drugi ljudje so, in če naj le-ti naš opis preberejo, se moramo zateči k dolgemu postopku prek založbe, tiskarne, papirnice, knjigarn itd. . . . Skratka, potrebna je cela vrsta zapletenih dejanj med posamezniki človeškega rodu. Torej se lahko tako imenovani novi roman otrese človeka samo s človekovo pomočjo. Najbolj »razčlovečen« opis ni nič drugega kot sporočilo kakšnega človeka (pisatelja) drugemu človeku (bralcu). Celó če opisujem zemljo, na kateri po atomski vojni ni več življenja, zemljo, na kateri ni nič drugega kot mesečev pepel, sva tukaj jaz in moj bralec, ni pomoči, človek je še vedno navzoč. Ko bi imeli samo en izvod take knjige na dnu piramide, to ne bi bilo nič drugega kot majhen kos rudnine do tistega dne, ko bi ga človek lahko prebral. Izgon človeka iz književnosti (kot da bi besede lahko obstajale brez njega) ne more biti nič drugega kot čisto besedičenje. Iz tega lahko naredimo bleščečo, včasih celo duhovito igro, seveda, če priznamo, da gre samo za igro. Vendar zaidemo s tem v veliko nevarnost, da ne bi zapadli v novo sholastiko, kajti od le-te izvira ena najbolj vznemirljivih značilnosti: nestrpnost. Samo v cerkvi je zveličanje. Ta igra res ni brez nevarnosti.

Ista ali pa vsaj iste vrste nevarnost obstaja tudi med inženirji, med tehniki: človeka preženejo od strojev in se tako popolnoma poglobijo v to ali ono povsem tehnično vprašanje, da pri tem pozabijo na cilj in namen vsakega stroja: to je, da bi stregel in služil človeku, da bi mu predvsem prihranil bolečine in trud. In ker na to pozabljajo, smo priče neverjetnemu nesmislu: zato, da bi uresničili »elegantno« rešitev, kot temu pravijo, sled-njič spremenijo človeka v sužnja svojega stroja.

Vemo, da se je z avtomatizacijo ta nevarnost podeseterila. Nič novega ne bom povedal, če bom omenil probleme, ki jih povzroča velikanski pre-obrat, posledica te nove tehnike. Torej bi se zdelo, da je med pisatelji, ki sovražijo človeka, in med inženirji, ki imajo od njega rajši svoje stroje, neke vrste sorodnost. Tega pravzaprav ne verjamem. Pač pa verjamem, da so pisatelji prišli tako daleč zaradi neke vrste obupa, za katerega nosijo inženirji del odgovornosti.

V človeškem življenju na splošno in tudi v življenju posameznikov obstajata hkrati dve področji, ki se ne ujemata. Bolj ali manj zavestni cilj, ki ga zasleduje človeški rod, ima dva obraza: biološki in psihični. Kot protoplazma, kot biološka zvrst, se človeštvo na vseh petih kontinentih bojuje za svoj obstanek in svojo rast. Na tem področju mu znanost in teh-nika, od kremenovega kamna do jedrske energije, od lončarskega vretena do avtomatiziranega tekočega traku v proizvodnji, pomagata, da si zagotavlja in vzdržuje premoč nad vsemi drugimi vrstmi. Na tem področju pa je že davno zmagal, že pred nekaj desetletji. To torej za tehniko in znanost ni več poglavitni cilj, kajti svoj cilj sta že dosegli: na biološkem področju gre lahko samo še za to, da se izboljša kraljevanje človeške protoplazme na zemlji. Toda zdaj, ko ima oblast v rokah, se zastavlja človeku vprašanje, vprašanje, ki tokrat zadeva psihični in mentalni cilj, h kateremu teži: kaj naj stori s tem kraljestvom, kaj naj stori s svojo oblastjo?

Na tako vprašanje človeški rod nima odgovora. Oblast, ki jo ima, lahko uporabi, za kar koli hoče. Toda kaj hoče? In prav na to iščejo ljudje odgovor že od nekdaj, brez upanja, da ga bodo našli, preden ne bodo morda, kdaj spoznali vzroka svojega bivanja na tej zemlji, bivanja zemlje v veselju in veselja v niču.

Toda če človeški rod ne ve, kaj hoče, ve vsaj to, česa noče: predvsem pa to, da ga njegovi stroji spreminjajo v mravljišče, v termitnjak, da ga avtomatizirajo. Ta strah srečujemo dokaj pogosto. Že leta 1929, po veliki krizi, so obtoževali stroje, da so krivi za vse, da povzročajo brezposelnost, da razčlovečajo delavca. Vse to je znano, tega ne bom ponavljal. Toda poleg teh klasičnih obtožb, ki jih je avtomatizacija samo še pomnožila, obstaja obtožba, ki je ravno nasprotna od le-teh in ob kateri bi se rad za kratek čas ustavil. Ta obtožba je vprašanje, kaj bodo počeli ljudje tedaj, če bo avtomatizacija nadomestila človeški trud v vseh njegovih delih ali skoraj v vseh.

Mislim, da je vprašanje, »kaj bodo počeli«, ki si ga zastavljajo socio-logi, problem samo v naših sedanjih navadah; in ne bo več problem — seveda, če bomo delali to, kar je treba. Tedaj, ko bo človeštvo enkrat za vselej spoznalo, da je treba, če parafraziramo Harpagona »delati zato, da živimo, in ne živeti zato, da delamo«. Tej resnici je Amerika, žal, že zdavnaj obrnila hrbet in preti nam nevarnost, da nas odpelje za seboj, če ne bomo pazili. Toda delavec je prikovan kot suženj na svoj tekoči trak samo zato,

ker ga je zmotno pojmovanje, češ da je treba živeti zato, da delamo, spravilo v položaj živega stroja, ki zna samo to. V eni svojih pripovedi, v neki satiri na sodobno gospodarstvo, sem si zamislil odkritje antibiotika, ki bi učinkoval tako, da bi v *eni sami noči* pozdravil vse bolezni od nahoda do raka. To bi pomenilo zdravje za vse ljudi. Zdravništvo ne bi bilo več potrebno. Torej ne bi bilo treba niti zdravnikov, bolnišnic, zdravniških sester, farmacevtov. Kaj se bi zgodilo z milijoni ljudi, ki so živeli od bolnikov? S študenti, ki so se pripravljali na zdravniško kariero? Tedaj se ljudje seveda odločijo za najlažjo pot in prepovedo izdelavo tega antibiotika.

Ali bodo ljudje preprečili širjenje avtomatizacije, zato da bi se izognili prevelikemu povečanju prostega časa? Toda tudi ta problem prisilnega prostega časa je postavljen narobe, zato ker je postavljen v nesmiselni in amerikanizirani okvir pojmovanja, češ da je treba živeti zato, da delamo, namesto da bi delali zato, da bi živeli. Kaj naj stori človek, če v takem okviru neha izdelovati? Tedaj postane *nepotreben* in »napolnjevanje« prostega časa ni nič drugega kot zasilno sredstvo za preganjanje skrajnega dolgočasje, ki ga povzroča občutek nepotrebnosti, občutek, ki pripelje toliko upokojujencev v prezgodnjo smrt. Zamisel, da bi bilo treba že zdaj skrbeti zato, da bi človeka zaposlili med njegovim prostim časom, je bedna, saj ne pomeni nič drugega kot ponovno zmoto, namreč, da človek, ki ne izdeluje ničesar, ničemur ne koristi in mu je samo mogoče pomagati, da pametno preganja dolgočas.

Očitno izhaja ta zmota iz dejstva, da dvom med »delati zato, da živimo« ali »živeti zato, da delamo« nima nobene podlage. Da ni dovolj, če izberemo pravi odgovor, da bi vse uredili; kajti ta odgovor se takoj nato podaljša v novo vprašanje: »delamo naj zato, da bomo živeli«, prav — *toda čemu naj torej živimo?*

In tako smo se vrnili k prejšnjemu vprašanju: kaj »hoče« človeštvo? Tukaj tiči pravi problem, in še več, edini problem. In mislim, da si ga ljudje ne postavljajo jasno samo zato, ker je vznemirjajoč, zato ker vsi vemo, da za zdaj nanj ni odgovora. Odtod prihaja ta vrtoglavica pred prepadom, ki ga odkriva vprašanje. Ne bi me presenečalo, če bi prav ta obup spričo vprašanja, ki je na videz nerešljivo, pehal pisatelje »novega romana« v to, da pišejo brez cilja, da spreminjajo roman v golo igračkanje, ki sestavlja besede kot figure in poteze v šahovski partiji. Zaradi tega tudi nisem presenečen nad dejstvom, da se cele družbe rajši oklepajo navidezne varnosti načela, da je treba živeti zato, da delamo, ki daje bivanju vsaj navidezen pomen. Tako se je predhodnik predsednika Nixona ob svojem slovesu obrnil na svoje ljudstvo s temi besedami: »Bodite dobri državljani in dobri potrošniki.«

Toda če se izogibamo temu vprašanju, ne moremo rešiti vprašanja prostega časa in zato tudi ne morebitnih omejitev razvoja avtomatizacije. Kajti kaj drugega je prosti čas kot čas, v katerem živimo zato, da živimo, in samo zato, da živimo? Tedaj se vprašanju: čemu naj živimo, ne moremo več izogniti.

Seveda lahko odgovorimo po koščkih in rečemo: »Živimo za to ali za ono, za glasbo, za knjige, za ribolov.« Toda to ni res, zato ker si je težko zamisliti, da bi kdaj lahko preživel štirideset ali petdeset let tako, da bi dvanaest ur na dan brali ali poslušali glasbo ali lovili ribe in ne bi delali

nič drugega. Sicer pa, čemu glasba, čemu ribolov, s tem smo samo preložili vprašanje.

V resnici pa je to tragično pomanjkanje odgovora samo po sebi odgovor. Tako je že, odkar je rekel Aristotel (če se ne motim), da človek ne more drugače, kot da se vprašuje. Prav to vpraševanje razločuje človeka od živali. Človek je žival, ki sprašuje. Na svet pride neveden. In nato vse tisto v njem, kar ni živalsko, kar ni protoplazma, kar ni lakota, spolnost, agresivnost, kar je njegovo duševno življenje, obstaja v tem, da premaguje njegovo nevednost. V poniževalnem položaju, v katerem ga kot vkljenjenega zadržuje narava, dela človek zato, da živi in živi zato, da bi spoznal. Zunaj tega ne more najti drugega kot praznino, kot to, da se počuti nepotrebnega in preganja dolčas z različnimi igračkami, ki so prav tako nesmiselna.

Res je, da od desetih ljudi devet ljudi ne misli na to, da se nikdar ne zavejo svoje prirojene nevednosti in žive do smrti, ne da bi zaradi tega trpeli; toda to ne pomeni nič drugega, kot da od desetih ljudi devet ljudi živi kot živali, da jih je tako osiromašil boj za življenje, načelo, da je treba delati zato, da živimo. Njihovo živalsko življenje je sicer brez dvoma precej napredno, vendar ga nič resnično specifičnega ne razločuje od življenja drugih živalskih vrst. In zakaj pravzaprav gre? Da bi jih rešili iz tega položaja. Bodisi s politično bodisi z industrijsko revolucijo. Samo to je pravo in edino veliko opravičilo strojev na splošno in avtomatizacije posebej: da dovoljujejo čim več ljudem, da jim ni treba več zapraviti vsega življenja, samo zaradi tega, da bi delali zato, da bi živeli, in bi tako živeli za nič; temveč da bi svoje življenje posvetili spoznavanju.

Prepričan sem, da je to podlaga za vsako etiko prihodnosti, za vse načrte družbe v prihodnosti. Vsesplošen prosti čas človeštva v prihodnosti, ko delu ne bo treba žrtvovati več kot eno ali dve uri, se bo moral izenačiti z velikim bojem proti nevednosti v vseh oblikah, ki jih lahko ta boj zavzame, in le-teh je veliko. Torej ta problem presega problem strojev in avtomatizacije. Zato ker bi se bilo treba že zdavnaj pripravljati na ta čas. Otroke bi morali tako vzgajati že od rane mladosti in jih »pripravljati« s tem namenom, kot to delamo že od nekdaj, zato da bi razlikovali tisto, kar je slabo, od tistega, kar je dovoljeno. Pri treh letih je otrok »pripravljen« tako, da ve, kako grdo je lagati. No, prav tako bi ga morali navaditi in opogumljati, spodbujati k temu, da si ne bi zastavljal samo vprašanj »zakaj?« in »kako?«, ki si jih zastavlja že nagonsko, temveč da bi se upiral spričo dejstva, da nihče ne ve, in se jasno zavedel podedovanega odpora do nevednosti, v kateri živijo odrasli — in da bi le-ti, namesto da bi hlinili, da vse vedo, svoje nevednosti razgllašali na ves glas, da bi s tem pritegnili otroka v pogumno pajdaštvo, ki bi kasneje napolnilo s pomenom vse njegovo življenje, zato bi ker ta upornost, ta žeja po znanju postala njegova druga narava. Potem za večino ljudi ne bi bilo več problema, kaj s prostim časom. Poleg časa, ki bi ga porabili za šport, zabavo, počitek, bi jih čakal samo tisti prosti čas ali tisto delo, kakor se bo pač temu reklo, ki bo pomenil velikansko zbiranje energije, velikansko spreobrnitev v vojsko iskalcev, ki bodo osvajali znanje po neštevilnih poteh, ki vodijo k njemu, literarnih in znanstvenih, najskromnejših in najbolj bleščečih poteh. Vendar bi bilo zato potrebno, da bi bili že sami učitelji prežeti s tem izenačenjem človeka z njegovo željo po znanju, po premagovanju neznanja, zato da bi se mladim

ljudem zdelo tako naravno, da bodo iskali, kot je zdaj naravno, da bodo delali.

Toda pustil sem se zavesti. Govoril sem, kot da bi bili tukaj zbrani inženirji ali vzgojitelji, ne pa pisatelji. Vendar, če pogledamo stvari do dna, ali ni mogoče naših odgovornosti primerjati? Razvoj literature, razvoj tematske zgradbe romana ali razvoj tehnike upravljanja izzivajo natanko isto vprašanje: čemu? Čemu, če ne zato, da bi pomagali človeštvu, da bi spoznavalo sebe in svoje okolje, da bi prodrlo dalje v zavesti svoje resničnosti, ki ne more biti nič drugega, že od Adama in Eve, odkar je zapustilo paradiž živalske nevednosti, kot da mora vgrizniti v sad spoznanja, kot da zmanjšuje velikansko in mračno in neznosno področje svoje nevednosti. V katero drugo smer naj bi usmerjali razvoj tehnike in literature? Zato se ni treba vpraševati o smislu življenja, kajti mnoge filozofije zanikajo ta smisel ali pa si niti nočejo zastaviti tega vprašanja ter zaničevalno imenujejo tiste, ki to delajo, »metafiziki«. Toda brez metafizičnega nagnjenja lahko človeštvo začrta krivuljo, ki kaže napredek: krivuljo naših spoznavanj. Iz te perspektive se zdi prihodnost človeštva manj nejasna. Iz te perspektive ima človek slednjič svoj cilj, ki ga je mogoče napisati ob zamišljenih koordinatah. Iz te perspektive morata industrija in literatura enako proučevati zavest: razmejiti morata svoje pravice in dolžnosti; določiti, v čem postane ta ali oni razvoj bolj škodljiv kot koristen, če ne podpira širjenja spoznavanja niti glede na število raziskovalcev niti glede na predmet spoznavanja. Tisti dan, ko bodo tehniki in pisatelji jasno določili naravo in področje svojega delovanja, se bo človeštvo slednjič zelo približalo skladnosti, ki ga morda čaka v prihodnosti.

Prevedla Katarina Puc

»DEUS EX MACHINA, DEUS IN MACHINA«

Predrag Matvejević

»L'auteur dans son oeuvre doit être comme Dieu dans l'Univers, présent partout et visible nulle part« (Pensées 211, Flaubert).¹

Ustvarjalnost in božanskost sta že iz biblijskih časov — a prav gotovo že tudi pred Biblijo — nujno povezana. Citirani Flaubertov stavek to ponovno potrjuje. Kot, iz katerega bi radi osvetlili naslovno temo, je: *privilegij* ustvarjalca na sploh in še posebej — romanopisec kot *privilegirani opazovalec*.

V grški tragediji je bog, ki je vsemogočno razvezoval najbolj zapletene vozle, posredoval nenadoma, ko so bile vse druge rešitve na videz nemogoče! Sčasoma, ko se je življenje oblik izpopolnjevalo, je prevzel ta privilegij vsemogočnosti na svoj račun sam stvarnik: ker končno je bil to vedno tudi njegov lastni, spretno prikriti privilegij! Postopek *Deus ex machina* se je tako spreminjal, a v bistvu, v stoletjih razvoja literature, ni izginil prav do današnjih dni. *Povsod navzoč, a nikjer opazen* — je rekel Flaubert. *Privilegirani opazovalec* ali *pripovedovalec*, ki ve vse o svojih osebah, ki vidi, kaj počno navzven, in hkrati spremlja, kaj na tihem mislijo, ki pre-

¹ Avtor mora biti pri svojem delu kot bog v vesolju: povsod navzoč, a nikjer opazen. (Misli 211, Flaubert.)